

วิถีทางการเมืองและการพัฒนาท้องถิ่นของบรรหาร ศิลปอาชา

Political Way and Development for the Local of Banharn Silpa-Arch

จิวารณ สมใจเพ็ง¹ วัลลภ ปิริยววรรณะ²
Jeewaporn Somjaipang, Wanlop Piriyawattana

บทคัดย่อ (Abstract)

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิถีทางการเมืองและการพัฒนาท้องถิ่นของบรรหาร ศิลปอาชา การก้าวเข้าสู่ทางการเมืองระดับชาติ รวมไปถึงการสร้างกลุ่มตระกูลการเมืองที่ผูกขาดอำนาจทางการเมืองของจังหวัดสุพรรณบุรีอย่างเบ็ดเสร็จของบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรีคนที่ 21 ของไทย โดยจากการศึกษาพบว่า บทบาททางการเมืองของบรรหาร ศิลปอาชา ในฐานะผู้นำพรรคชาติไทยได้รวบรวมและสร้างนักการเมืองจากชนบทให้เข้าร่วมพรรค ทั้งนี้เมื่อนักการเมืองสมัครเข้าไปเป็นสมาชิกของพรรคการเมืองใดแล้วย่อมได้รับการกล่อมเกลากิจการการเมืองตามทฤษฎีกล่อมเกลากิจการการเมือง และด้วยยุทธศาสตร์ปาล้อมเมืองส่งผลให้พรรคชาติไทยค่อย ๆ เติบโตมาอย่างต่อเนื่อง กระทั่งเมื่อบรรหาร ศิลปะอาชา สามารถก้าวสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีก็ยังได้เน้นการรักษาฐานอำนาจทางการเมืองในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีผ่านนโยบายโครงการและแผนพัฒนาต่าง ๆ โดยนำงบประมาณมาพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรมที่สามารถจับต้องหรือมองเห็นได้หรือได้ใช้ประโยชน์ สร้างความเจริญให้กับจังหวัดสุพรรณบุรี ถึงแม้ว่าจะหมดวาระในการดำรงตำแหน่งทางการเมือง แต่ยังคงเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลทางความคิดและสนับสนุนบุคคลในตระกูลศิลปอาชาให้สู่การเป็นนักการเมืองอาชีพจนสร้างเป็นตระกูลทางการเมืองในจังหวัดสุพรรณบุรี และพัฒนาจังหวัดสุพรรณบุรีมีความเจริญ มีคำกล่าวขานว่าเป็นเมือง “บรรหารบุรี” อันเป็นที่เกิดของคำว่า “ลัทธิจังหวัดนิยม”

คำสำคัญ (Keywords): วิถีทางการเมือง; ตระกูลการเมือง; การพัฒนาท้องถิ่น; ลัทธิจังหวัดนิยม

Received: 2021-11-29 Revised: 2022-09-30 Accepted: 2022-10-02

¹ หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
Master of Political Science Program College of Politics and Governance Suan Sunandha Rajabhat
University. Corresponding Author e-mail: fahjeewaporn@gmail.com.

² วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา College of Politics and
Governance Suan Sunandha Rajabhat University e-mail: wallop.pi@ssru.ac.th.

Abstract

This academic paper aims to study the political concept of politicians based on political role theory as the leader of a political party who plays a role in formulating the party's policies to solve problems and meet the needs of the people, and based on Dogan's political dynasty concept to describe success in building politician's identity and stepping into the local politician to a national politician. This also includes the creation of a political family group that completely monopolized the political power of Suphanburi Province of Banharn Silpa-Archa, the 21st Prime Minister of Thailand, who had been dubbed "Deng Xiao Ping of Thailand" or "Dragon Suphan". The results of this study show that Banharn Silpa-Archa's political role as the leader of the Chart Thai Party had collected and established rural politicians to join the party. Generally, when politician joins a political party, he/she will receive political reconciliation according to the theory of reconciliation. According to the jungle siege strategy, the Chart Thai Party gradually continued to grow. Even when Banharn Silpa-Archa was able to step up to the position of Prime Minister, but also emphasized on maintaining the political power base in Suphanburi province through policies, projects, and development plans by spending budget on tangible and visible development for prosperity in Suphan Buri Province. After the political term was over, he had been still an influential person in thinking and supporting the the Silpa-Archa family member to become professional politicians until forming a political family in Suphanburi Province. Currently Suphanburi Province is also considered his name as "Banharn Buri". Which is birth of "Provincialism"

Keywords: Political Way; Political Family; Local Development; Provincialism.

บทนำ (Introduction)

“วิถีทางการเมืองและการพัฒนาท้องถิ่น” มาอธิบายความสำเร็จในการสร้างตัวตนและการก้าวเข้าสู่อาชีพนักการเมืองท้องถิ่นไปสู่ นักการเมืองระดับชาติ รวมไปถึงการสร้างกลุ่มตระกูลการเมืองที่ผูกขาดอำนาจทางการเมืองของจังหวัดสุพรรณบุรีอย่างเบ็ดเสร็จของบรรหาร ศิลปอาชา เติบโตมาอย่างต่อเนื่อง กระทั่งเมื่อบรรหาร ศิลปะอาชา สามารถก้าวสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่ 21 ของไทย ก็ยังได้เน้นการรักษาฐานอำนาจทางการเมืองในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีผ่านนโยบายโครงการและแผนพัฒนาต่าง ๆ โดยนำงบประมาณมาพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรม “วิษณุ เครืองาม” เลขาธิการคณะรัฐมนตรี (ตำแหน่งขณะนั้น) เคยสรุปตัวตน “นายกรัฐมนตรีคนที่ 21” ว่า “ทำงานจริงจัง เกะติดปัญหาชนิดแก้ไม่ได้ไม่ปล่อย” ใส่ใจรายละเอียดทุกเม็ด ตั้งแต่ตั้งเรื่อง เบิกงบ จัดคน

ซึ่งบทความนี้จะเกิดประโยชน์กับบุคคลผู้สนใจ และนักการเมืองในการเรียนรู้ผู้เป็นหนึ่ง
แบบอย่างของบุคคลที่มีวิถีชีวิตโลดแล่นตั้งแต่การเมืองระดับท้องถิ่นจนถึงการดำรงตำแหน่ง
นายกรัฐมนตรีคนที่ 21 ของประเทศไทย

ก่อนการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

บรรหาร ศิลปอาชา หรือมังกรสุพรรณเกิดในปีพ.ศ. 2475 ซึ่งอยู่ในช่วงประวัติศาสตร์ทางการเมืองสำคัญของประเทศไทย คือ การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย ถิ่นกำเนิดของบรรหารเป็นครอบครัวเชื้อสายจีนอาศัยอยู่ในห้องแถวไม้ขนาดเล็กของตลาดของอำเภอเมืองสุพรรณบุรี (คมเดือน เจิตจรสฟ้า, 2538) ในช่วงวัยเด็กจะใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการช่วยเหลืองานครอบครัว มีอุปนิสัยใฝ่เรียน ขยันหมั่นเพียร รับผิดชอบ และมีผลการเรียนดีในระดับดีเยี่ยมมาโดยตลอดสามารถเรียนข้ามชั้นเรียนจนสำเร็จการศึกษาในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ด้วยอายุเพียง 14 ปี (ธนาภิต, 2552) ในช่วงสงครามโลก ครั้งที่ 2 บรรหารได้ตัดสินใจพักการเรียน เพื่อเดินทางเข้ากรุงเทพฯ ช่วยพี่ชายทำงาน เริ่มสนใจเปิดกิจการเป็นของตนเอง เรียนภาษาจีน และเข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนกรุงเทพการบัญชีวิทยาลัย ระหว่างนั้นได้ฝึกงานด้านขนส่งสินค้าและการก่อสร้าง ภายใต้อำนาจ บริษัท สหะศรีชัยก่อสร้าง จำกัด และก่อตั้งบริษัท บี.เอส.อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด ขายเคมีภัณฑ์ เป็นตัวแทนจำหน่ายคลอรีนให้กับการประปาส่วนภูมิภาค จนมีฐานะร่ำรวย ทำให้ได้เริ่มพบปะรู้จักผู้มีอำนาจทางการเมืองมากขึ้น หลังจากนั้น บรรหาร ได้ตั้งบริษัทรับเหมาก่อสร้างได้ยื่นขอประกวดราคากับกรมโยธาธิการและผังเมือง และได้รับงานใหญ่ที่สุด คือ การวางท่อประปาระยะยาว 10 ปี ซึ่งช่วงนั้นอธิบดีกรมโยธาธิการและผังเมืองเป็นคนสุพรรณบุรี ซึ่งมีนักวิชาการเรียกว่าสุพรรณบุรีคอนเนกชั่น (จักรวาล สำเล่ห์, 2559) หลังจากนั้นได้สร้างอำนาจจากความสัมพันธ์กับนักธุรกิจพ่อค้า รวมทั้งนักการเมืองรุ่นเก่า (เยาวลักษณ์ ชาวบ้านโพธิ์, 2563)

ในช่วงปีพ.ศ. 2517-2535 เป็นพัฒนาการของการเข้าสู่ชีวิตนักการเมืองอาชีพของบรรหาร โดยในปีพ.ศ. 2517 ได้เข้าสู่เส้นทางทางการเมืองอย่างเต็มตัวจากการชักชวนของ

บุญเอื้อ ประเสริฐสุวรรณ และก่อตั้งพรรคชาติไทย ในปี พ.ศ. 2518 ได้ดำรงตำแหน่งสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ และเป็นสมาชิกวุฒิสภา ต่อมาในปี พ.ศ. 2519 ได้รับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดสุพรรณบุรี และในปี พ.ศ. 2523 ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในทุกสมัย ดำรงตำแหน่งเลขาธิการพรรคชาติไทย และไม่เคຍย้ายไปสังกัดพรรคการเมืองอื่นตลอดชีวิต สังเกตได้ว่าบรรหารใช้ระยะเวลา 6 ปีในการทุ่มเทสติปัญญา ความรู้ความสามารถ เพื่อให้พรรคชาติไทยเป็นพรรคการเมืองที่เข้มแข็ง จนได้รับการยกย่องจากนักการเมืองทุกพรรคว่าเป็นผู้มีความสามารถในการดูแลกิจการ และสมาชิกพรรคได้อย่างเรียบร้อย และมีวินัย (พัชรารวรรณ เจริญพันธุ์, 2558) และมีความเจริญก้าวหน้าในทางการเมืองโดยได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีในกระทรวงต่างๆ เริ่มต้นจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม ในรัฐบาล พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (5 สิงหาคม 2529 - 3 สิงหาคม 2531) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม ในรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ (4 สิงหาคม 2531 - 9 มกราคม 2533) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ในรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ (มกราคม 2533 - ธันวาคม 2533) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ในรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ (14

ธันวาคม 2533 - 23 กุมภาพันธ์ 2534) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม ในรัฐบาล พลเอกสุจินดา คราประยูร (7 เมษายน 2535 - 9 มิถุนายน 2535) (สัญลักษณ์ เทียมถนอม, 2547)

ต่อมาในปีพ.ศ. 2537 บรรหาร ศิลปอาชา ได้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคชาติไทย ด้วยจากเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ในช่วงนั้นพลตำรวจเอก ประमाण อติเรกสาร ลาออกจากตำแหน่งหัวหน้าพรรคชาติไทย สมาชิกพรรคจึงประชุมพรรค และมีมติมอบความไว้วางใจให้บรรหาร ศิลปอาชาดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคชาติไทย (พัชรพงศ์ ศรีพุ่ม และธำรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์, 2560) ช่วงเวลาดังกล่าวที่บรรหาร ดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคชาติไทย ทำให้เกิดความสัมพันธ์รูปแบบพิเศษระหว่างนักการเมือง กับชาวจังหวัดสุพรรณบุรีจนกล่าวได้ว่าเป็นต้นแบบของความผูกพันระหว่างนักการเมืองกับประชาชน และจากการที่พรรคได้เข้าร่วมรัฐบาลหลายครั้ง ทำให้ชาวจังหวัดสุพรรณบุรีได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เขาให้ความสำคัญกับการลงพื้นที่ร่วมทำกิจกรรม และความใกล้ชิดกับชาวบ้านในพื้นที่มากกว่าเรื่องใดๆ เพราะถือว่าความใกล้ชิดของชาวบ้าน รวมถึงหัวคะแนนต่างๆ จะเป็นการสร้างความไว้วางใจ และส่งเสริมการพัฒนาในจังหวัดสุพรรณบุรี ทั้งการสร้างสาธารณูปโภค ถนน ประปา โรงเรียน และอื่นๆ แม้ว่าการเข้าพบของชาวบ้านจะมีความคาดหวังในความช่วยเหลือจากบรรหารมากเท่าใดก็ตาม แต่เขาก็เข้าใจอย่างลึกซึ้งว่า ชาวบ้านเองแม้จะมีความคาดหวังต่อความช่วยเหลือของตนเองที่หยิบให้ก็ตาม หากเป็นสิ่งที่เหลือมากกว่าแรงยอมเป็นยากที่ทำได้ สิ่งดังกล่าวชาวบ้านเองก็เข้าใจเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ทำให้การทำงานในพื้นที่ ทำให้บรรหารได้รับการยอมรับ (ณัฐพงศ์ บุญเหลือ, 2556) สะท้อนให้เห็นว่า ความเข้าใจในวิถีคิดของชาวบ้านดังกล่าว ทำให้บรรหารได้รับความไว้วางใจมากขึ้นและกลายเป็นจุดเด่นทางการเมืองของบรรหาร ในเวลาต่อมา และในทัศนะของสมัย ละเลิศ (2561) อธิบายว่า นักการเมืองของพรรคชาติไทยพัฒนาได้รับเลือกตั้งแบบผูกขาดและมีบทบาทโดดเด่นในระดับชาติจนได้เป็นนายกรัฐมนตรีจึงเป็นที่นิยมของประชาชนในพื้นที่ เพราะจังหวัดสุพรรณบุรีได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง การวางโครงสร้างพัฒนาจังหวัดอย่างเป็นระบบทำให้ภาพลักษณ์ของจังหวัดสุพรรณบุรีดีขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับจังหวัดรอบข้าง ลักษณะดังกล่าว เรียกว่า การเมืองแบบจังหวัดนิยม และเป็นฐานเสียงสำคัญให้กับพรรคชาติไทยพัฒนา

พัฒนาการของบรรหารในช่วงปีพ.ศ. 2517-2537 ได้สร้างตัวแบบของนักการเมืองที่ผันตัวจากนักธุรกิจสู่การเมืองระดับท้องถิ่นจนถึงระดับชาติที่มีบทบาทสำคัญกับการสร้างความเจริญให้กับจังหวัดสุพรรณบุรี ประเด็นดังกล่าว Yoshinori Nishizaki (2011) คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยแห่งชาติสิงคโปร์ ผู้เขียน Political Authority and Provincial Identity in Thailand : The Making of Banharn-buri ที่แสดงไว้ในงานเสวนาประเทศไทยหลังยุคบรรหาร เศรษฐกิจการเมือง เครือข่ายอุปถัมภ์ ในสุพรรณบุรีและอนาคตพรรคขนาดกลางไว้ว่า อธิบายว่า ในทศวรรษของคนกรุงเทพฯ ไม่ชื่นชอบ บรรหาร แต่ในทศวรรษของคนสุพรรณบุรีบรรหารได้รับคะแนนนิยมอย่างสูง (จักรวาล สำเหล่ห์, 2559) การขึ้นมาดำรงตำแหน่งทางการเมืองมีพื้นฐานจากครอบครัวชาวจีนที่ขยัน มุ่งมั่น จนประสบความสำเร็จในธุรกิจ และการใช้การเมืองเป็นเครื่องมือในการเพิ่มผลประโยชน์ทางธุรกิจ และจะพยายามเชื่อมโยงธุรกิจของตนในจังหวัดสุพรรณบุรี จาก

การศึกษาของพัชรพงศ์ ศรีพุ่ม และอรรณงค์ เพชรเลิศอนันต์ (2561) พบว่า การเข้าสู่การเมืองของบรรหาร ศิลปะอาชา มาจากพื้นฐานทางครอบครัวไม่มีฐานะร่ำรวย แต่มีความสามารถโดยเฉพาะการสื่อสาร ความรู้ประสบการณ์ทำให้เข้ามาสู่อำนาจทางการเมืองได้ การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม มีความรู้ มีประสบการณ์ในการทำงาน สามารถแก้ไขปัญหา เฉพาะหน้าต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ ความคิดผู้นำทางการเมือง พูดคำไหนคำนั้น อีกทั้งในการศึกษาของพัชรารวรรณ เจริญพันธุ์ (2560) อธิบายว่า บรรหาร ศิลปะอาชา มีองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ ความรู้ (การสอบไล่ระดับประโยคมัธยมในเวลานั้น) ความสามารถ (การพัฒนาทางการศึกษาและการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีช่วยและรัฐมนตรีกระทรวงต่าง ๆ) ความประพฤติ และบุคลิกภาพ เป็นลูกคนไทยเชื้อสายจีนที่มีคุณลักษณะของความอดทน ขยัน รักษาความก้าวหน้าในชีวิต

หากพิจารณาด้วยแนวคิดสองนคราประชาธิปไตยของอเนก เหล่าธรรมทัศน์ (2556) พบว่า บรรหาร ศิลปะอาชาเป็นทั้งนักการเมืองแบบเก่าในยุครัฐบาลผสม และเป็นนักการเมืองนครชนบทที่จะต้องถูกปฏิรูป เพราะนักการเมืองชนบทยังขาดความรู้ความสามารถ และสนใจแต่เรื่องของตัวเอง ในขณะที่ประเวศ วะสี (2538) อธิบายว่า วิฤตทางการเมืองไทยจากเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ พ.ศ. 2535 ถึงพฤศจิกายน พ.ศ. 2538 เป็นช่วงที่ระบบการเมืองไทยได้ผู้นำท้องถิ่นเข้ามาเป็นผู้นำระดับประเทศ และกนก วงษ์ตระหง่าน (2543) ได้ให้ความเห็นว่า ผู้สมัครทางการเมืองส่วนใหญ่จะได้รับตำแหน่ง และเข้าไปกอบโกยผลประโยชน์จึงเป็นที่มาของกลุ่มชนชั้นนำที่ไม่ได้มีฐานะ หรือประกอบธุรกิจขนาดใหญ่ จึงต้องหันไปพึ่งพากลุ่มนักธุรกิจ หรือ บรรดาพ่อค้าที่มีเงินทุนและต้องการเข้าไปปกป้องธุรกิจของตนในพื้นที่เอื้อประโยชน์ต่อธุรกิจของตนทำให้กลุ่มพ่อค้าธุรกิจจึงกลายเป็นกลุ่มชนชั้นนำในพรรคการเมือง สอดคล้องกับเผด็จ ขำเลิศสกุล (2563) อธิบายว่า การเมืองไทยในยุคนั้นถูกครอบงำโดยบุคคลที่มีอิทธิพล โดยเฉพาะนักธุรกิจที่ประสบความสำเร็จ และเป็นคนไทยเชื้อสายจีนที่ใช้การเมืองเป็นเครื่องมือในการเพิ่มผลประโยชน์ทางธุรกิจ และจะพยายามเชื่อมโยงตัวเองกับบุคคลใดก็ตามที่ดูเหมือนว่าจะสามารถให้ตำแหน่งได้

ระหว่างดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่ 21

ในปีพ.ศ.2538 เป็นช่วงการก้าวขึ้นสู่การดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่ 21 บรรหารในฐานะหัวหน้าพรรคชาติไทยได้นำสมาชิกพรรคณรงค์หาเสียงในประเด็นการปฏิรูปการเมืองด้วยการแก้ไขรัฐธรรมนูญ มาตรา 211 เพื่อเป็นกุญแจดอกสำคัญในการเปิดประตูไปสู่การแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ดังใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า "หากเลือกพรรคชาติไทยเป็นรัฐบาล ผมจะแก้ไขรัฐธรรมนูญ มาตรา 211 เพื่อดำเนินการปฏิรูปการเมือง" (นิกร จานง, 2543: 23) ซึ่งถือเป็นสัญญาประชาคมที่ได้ประกาศไว้ก่อนการเลือกตั้งและลงโฆษณาคำประกาศของตนในหนังสือพิมพ์หลายฉบับ การประกาศเจตนารมณ์ได้สร้างความประหลาดใจให้กับสังคมไทย เพราะการแก้ไขรัฐธรรมนูญในมาตรา 211 เรื่องที่มีความเสี่ยงที่อาจส่งผลกระทบต่อตนเองในอนาคตได้

ระหว่างหาเสียงเลือกตั้ง จากประสบการณ์การทำงานการเมืองมานาน บรรหารพยายามบริหารพรรคชาติไทยซึ่งตนเป็นหัวหน้าพรรคและมีขนาดกลาง ด้วยการใช้อำนาจแบบ

อัมโน (นิกร จ้านง, 2543) คล้ายกับของประเทศมาเลเซียที่การจัดตั้งรัฐบาลมาจากการต่อรองของสมาชิกผู้แทนราษฎรจนได้ครองอำนาจ (สุรศักดิ์ สาระจิตร, 2560) การรวมเอากลุ่มการเมืองต่างๆ เข้าไว้ด้วยกัน จนทำให้ประสบความสำเร็จจนชนะการเลือกตั้ง บริหารได้นำพาพรรคชาติไทยชนะการเลือกตั้ง โดยมีจำนวนสมาชิกพรรคได้รับเลือกตั้งมากที่สุด จึงได้เป็นแกนนำจัดตั้งรัฐบาลร่วมกับพรรค 7 พรรค ได้แก่ พรรคชาติไทย พรรคความหวังใหม่ พรรคพลังธรรม พรรคกิจสังคม พรรคประชากรไทย พรรคนำไทย และพรรคมวลชน บริหารได้ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี คนที่ 21 ของประเทศไทย

ภายหลังการจัดตั้งรัฐบาล บริหาร ศิลปอาชา ได้แถลงนโยบายของรัฐบาลต่อที่ประชุมรัฐสภา โดยมีนโยบายที่สำคัญที่สุดข้อหนึ่ง คือ การสนับสนุนให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ มาตรา 211 ทั้งนี้โดยคำนึงถึงข้อเสนอของคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย บริหารได้ประกาศเป็นสัญญาประชาคมในที่ประชุมรัฐสภาเป็นข้อแรกไว้ว่า การพัฒนาสถาบันการเมืองและการจัดทำแผนพัฒนาการเมือง

1. จัดทำแผนพัฒนาการเมืองที่สอดคล้องกับนโยบายแห่งรัฐและปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยดำเนินการปฏิรูปการเมืองเพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดินและตรวจสอบทางการเมือง

2. สนับสนุนให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ มาตรา 211 ทั้งนี้โดยคำนึงถึงข้อเสนอของคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย

สัญญาดังกล่าวเป็นนโยบายที่ได้ให้สัญญาประชาคมตามที่ได้หาเสียง ต่อมาออกคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 118/2538 แต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปการเมือง (คปก.) เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2538 โดยแต่งตั้งชุมพล ศิลปอาชา เป็นประธาน และกรรมการอีก 35 คน ขับเคลื่อนนโยบายสำคัญในการปฏิรูปการเมืองไทย (คณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย, 2540) และจัดทำแผนพัฒนาการเมืองให้สอดคล้องกับแนวนโยบายแห่งรัฐและการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และให้เสนอแนวทางและวิธีการปฏิรูปการเมืองและดำเนินการแก้ไขประเด็นการปฏิรูปการเมืองเร่งด่วนและให้พิจารณาแนวทางดำเนินการแก้ไขรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 211 คน เพราะภายหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ พ.ศ. 2535 มีกระแสการเมืองที่เรียกร้องให้มีการปฏิรูปทางการเมืองด้วยการ เปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างมากกว่า ตัวบุคคล และรัฐธรรมนูญที่ผ่านมาของไทยเป็นชนวนทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์และเกิดความไม่พอใจของประชาชนหลังจากการรัฐประหาร (พรภิรมณ์ เชียงกุล, 2545) และมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ จำนวน 99 คน โดย 76 คนเป็นตัวแทนของแต่ละจังหวัด และอีก 23 คน มาจากผู้เชี่ยวชาญหรือผู้มีประสบการณ์

ในช่วงการดำเนินการแก้ไขรัฐธรรมนูญเกิดอุปสรรค และข้อถกเถียง เช่น การวิจารณ์การแก้ไขรัฐธรรมนูญเป็นเพียงการสร้างวาทกรรมทางการเมือง เพื่อการหาเสียง รัฐบาลไม่มีความจริงจังในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ การได้รับแรงกดดันการคัดค้านจากพรรคร่วมรัฐบาล และสังคมขาดความเชื่อถือ เมื่ออุปสรรคสำคัญได้เป็นบททดสอบของบริหาร เขาได้ใช้วิธีการพูดคุยกับพรรคร่วม

รัฐบาล เพื่อผลักดันการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้สำเร็จให้ได้ นิกร จ่านิง (2543: 30-35) ได้อธิบายเหตุการณ์ในช่วงนั้นว่า “นายกพุดกับพรรคร่วมรัฐบาลว่าผมได้พุดออกไปแล้วว่าจะทำสิ่งนี้ ถ้ารัฐบาลไม่มีนโยบายดังกล่าว ผมจะยืนอยู่ได้อย่างไร ต่อสิ่งที่ผมพุดกับประชาชน” และเคยออกปากในห้องทำงานนายกรัฐมนตรีถึงการปฏิรูปการเมืองว่า “เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ผมได้พุดออกไปแล้ว จำเป็นต้องทำให้สำเร็จให้จงได้ ไม่เช่นนั้นแล้ว ผมจะเอาหน้าไปไว้ที่ไหน ให้เร่ร่อนดำเนินการเรื่องนี้อย่างเร่งด่วน ไม่ใช่เป็นเพื่อการหาเสียง สิ่งที่เราพุดไปตอนหาเสียงนั้น ถึงอย่างไร เราก็ต้องทำให้สำเร็จ ผมพุดไปแล้ว ต้องทำได้ให้” (วอยซ์ออนไลน์, 2563)

ประเด็นดังกล่าวแสดงถึงความมุ่งมั่นของ บรรหาร และการยึดมั่นตามสัญญาประชาคมที่ไม่สามารถประนีประนอมได้ ในช่วงระหว่างการอภิปรายในรัฐสภา บรรหาร ได้พุดคุยกับชัยอนันต์ สมุทวณิช ประธานกรรมาธิการยกร่างรัฐธรรมนูญ เกี่ยวกับรายละเอียดที่คณะกรรมการธิการเห็นว่าควรจะทำ และพุดคุยกับฝ่ายค้านเท่าที่จะสามารถคุยได้เพื่อขอให้ช่วยสนับสนุน (สัญลักษณ์ เทียมถนอม, 2547) จากมุมมองของพรภิรมณ์ เชียงกูล (2545) อธิบายว่า การปฏิรูปการเมืองของบรรหารต้องอาศัยการยอมรับจากชนชั้นกลางในเมืองใหญ่ การตอบกลับคำการสนับสนุนการปฏิรูปการเมืองจึงมีสาเหตุจากการต้องการสนับสนุนจากปัญญาชนและชนชั้นกลางในเมืองใหญ่ ซึ่งความพยายามในฐานะนักประนีประนอมเพื่อให้แก้ไขรัฐธรรมนูญจึงประสบความสำเร็จ

อีกทั้งระหว่างการประชุมรัฐสภา เพื่อจะลงคะแนนรับรองร่างพระราชบัญญัติแก้ไขรัฐธรรมนูญ มาตรา 211 เกิดปัญหา และความขัดแย้งทางความคิดระหว่างกรรมาธิการ กับสมาชิกวุฒิสภา จนไม่สามารถดำเนินการประชุมต่อไปได้ ประธานจึงสั่งพักการประชุม ในระหว่างการพักประชุมรัฐสภานั้น บรรหารได้ปรึกษากับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายรัฐบาล ฝ่ายค้าน และร้องขอต่อคณะกรรมการว่าถึงแม้จะไม่ใช่ไปตามความต้องการทั้งหมด แต่หากแนวทางเป็นทางเดียวที่จะนำไปสู่การแก้ไขรัฐธรรมนูญ เพื่อปฏิรูปการเมือง (นิกร จ่านิง, 2543) บรรหาร ในฐานะนายกรัฐมนตรีได้ร้องขอกับคณะกรรมการ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทุกพรรคการเมือง และสมาชิกวุฒิสภา ให้ช่วยผ่านกฎหมาย เพื่อปฏิรูปการเมืองได้ตามความต้องการของประชาชน มิฉะนั้นแล้วสิ่งที่พยายามผลักดันมาจะต้องสูญเสีย และต้องเริ่มต้นใหม่ จนในที่สุดความพยายามดังกล่าวก็ประสบความสำเร็จ เมื่อรัฐสภาได้ผ่านการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 211 ไปในช่วงปลายรัฐบาล

พัฒนาการของบรรหาร ในช่วงการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่ 21 คือ ด้านการปฏิรูปการเมือง ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองและบริหารประเทศ มีรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่เกิดขึ้นจากประชาชน โดยการผลักดันให้เกิดการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 211 เพื่อการปฏิรูปการเมือง ซึ่งเป็นนโยบายที่มีความเสี่ยงสูงแต่ก็พยายามผลักดันให้เกิดขึ้นให้ได้ ตามที่ได้ให้คำมั่นต่อประชาชนก่อนการเลือกตั้งว่าจะต้องผลักดันให้เกิดการปฏิรูปการเมือง เขาได้ได้เริ่มพบกับนักวิชาการ เพื่อปรึกษาหารือ การเปิดรับฟังความคิดเห็นของบุคคลที่เกี่ยวข้องเพื่อขับเคลื่อนนโยบาย การประนีประนอม แต่ผลที่ได้กลับเป็นการผูกมัดตัวเองที่ต้องทำให้ได้อย่างที่ประกาศกับสาธารณะชน

นอกจากนี้ บรรหารได้แต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปการเมือง (คปก.) เพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญ คล้ายกับการจัดตั้งขึ้นเพื่อเอาใจประชาชน เพราะเปิดรับความเห็นจากประชาชน อย่างไรก็ตาม รัฐธรรมนูญที่ผ่านการแก้ไขด้วยแรงขับเคลื่อนของบรรหาร ซึ่งรัฐธรรมนูญดังกล่าวถือว่าเป็นแบบอย่างของรัฐธรรมนูญเป็นประชาธิปไตยมากที่สุดฉบับหนึ่งของประเทศไทย ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองและบริหารประเทศ มีรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่เกิดขึ้นจากประชาชน ถือเป็นรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนฉบับแรกที่ดีที่สุดในประเทศไทย ก่อนหน้านี้ 15 ฉบับ มาจากคณะรัฐมนตรีที่มาจากกรแต่งตั้งหรือรัฐบาลทหาร รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวถูกเรียกว่าเป็น "รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน" เนื่องจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในการร่างรัฐธรรมนูญ

หลังการสิ้นสุดการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

ในช่วงปลายของการบริหารประเทศ รัฐบาลบรรหาร ศิลปอาชา เผชิญกับแรงกดดันของปัญหาด้านการบริหารประเทศ เช่น ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ปัญหาเงินเฟ้อ ปัญหาการขาดดุลบัญชีเดินสะพัด การแย่งชิงตำแหน่งทางการเมืองระหว่างพรรคร่วมรัฐบาล (พรรษมิตร เชียงกูล, 2545) เช่น ตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย การจัดสรรตำแหน่งรัฐมนตรี โดยไม่ได้คำนึงถึงคุณวุฒิ ความรู้ ประสบการณ์ และความชำนาญ อีกทั้งกรรมการบริหารพรรคชาติไทยบางส่วนไม่พอใจกับการจัดสรรตำแหน่งในรัฐบาล เพราะ ต้องการตำแหน่งที่มีอำนาจและช่องทางในการแสวงหาส่วนเกินทางเศรษฐกิจ (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2539) หากจะขยายความถึงความขัดแย้งในด้านผลประโยชน์ทางการเมืองระหว่างพรรคร่วมรัฐบาลเป็นปัญหาพื้นฐานตั้งแต่เมื่อเริ่มจัดตั้งรัฐบาล บรรหาร ความขัดแย้งแรกเป็นความขัดแย้งระหว่างพรรคพลังธรรมกับพรรคประชากรไทย โดยที่ทั้งสองพรรคต่างมีฐานสำคัญในกรุงเทพฯ และต่างแย่งชิงบทบาทในการดำเนินนโยบายการแก้ปัญหา การจราจรในกรุงเทพฯ แม้จะตกลงกันได้ในเวลาต่อมาว่า พรรคพลังธรรมรับผิดชอบการแก้ปัญหา การจราจรรอบใน ส่วนพรรคประชากรไทยรับผิดชอบรอบนอก แต่ความขัดแย้งยังคงดำรงอยู่ มิใช่ต้องกล่าวว่า การแบ่งหน้าที่ลักษณะนี้สร้างปัญหาในการประสานงานเพียงใด และอีกหนึ่งความขัดแย้งโดยนัย ระหว่างพรรคชาติไทยกับพรรคนำไทย ด้วยเหตุที่บรรหารไม่ไว้วางใจให้อำนวยวิวรรธน์ดูแลการบริหารนโยบายเศรษฐกิจทั้งหมด เนื่องจากเกรงว่า พรรคนำไทยจะสร้างค่านิยมทางการเมืองเหนือพรรคชาติไทย ความไม่ชัดเจนในการกำหนดบทบาทหน้าที่ที่กลายมาเป็นปัญหาในการบริหารนโยบายเศรษฐกิจระหว่างประเทศอย่างสำคัญ จึงกล่าวได้ว่า พรรคชาติไทยนับเป็นอุทาหรณ์ในการจัดสรรตำแหน่งรัฐมนตรีที่ไม่ลงตัวภายในพรรคและพรรคร่วมรัฐบาล กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่บั่นทอนเสถียรภาพของรัฐบาลบรรหารตั้งแต่ต้น สอดคล้องกับข้อมูลจากผลการศึกษาของจิตสิริ สัจจญาณ (2540) พบว่า การสิ้นสุดของรัฐบาลของบรรหารศิลปอาชาเกิดจากความแตกแยกของพรรคการเมือง โดยเฉพาะภายในพรรคชาติไทยที่เป็นแกนนำรัฐบาล จากการขัดแย้งกันในเรื่องการแบ่งตำแหน่งรัฐมนตรีเพียงประการเดียว ผลที่เกิดขึ้นพบว่า การเกิดการแตกแยกของพรรคการเมืองในรัฐบาลผสม มักจะทำให้รัฐบาลผสมประสบกับความไร้เสถียรภาพอยู่เสมอๆ และทำให้การเมืองไทยในระบบรัฐสภามีความอ่อนแออยู่เรื่อยมา

ปัญหาดังกล่าวทำให้รัฐบาลเผชิญกับภาวะวิกฤติ พรรคฝ่ายค้านได้ยื่นญัตติขออภิปรายไม่ไว้วางใจ การเกิดกระแสเรียกร้องจากประชาชนให้บรรหาร ศิลปอาชา ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ประเด็นดังกล่าวสะท้อนผ่านผลการสำรวจความคิดเห็นของประชาชน (มติชน, 2538) พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่ไม่ยอมรับคุณสมบัติ ความเป็นผู้นำ การปฏิบัติตามคำมั่นสัญญาต่อประชาชน และความรู้ความสามารถในการทำงานของรัฐบาลบรรหาร ซึ่งในงานของพรภิรมณ์ เชียงกูล (2545) อธิบายขยายความว่า ประชาชนกลุ่มนั้นเป็นกลุ่มที่มีวุฒิการศึกษาสูงกว่าปริญญาตรี และผู้ที่มียาได้สูงกว่า 15,000 บาทต่อเดือนเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวทางการเมือง และภาพลักษณ์ของนายกรัฐมนตรีตกต่ำลงตั้งแต่ 3 เดือนแรกของการบริหารประเทศ การบริหารงานขาดเสถียรภาพ สอดคล้องกับทัศนะของรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2539) ที่อธิบายว่า พรรคชาติไทยไม่มีฐานเสียง และไม่สร้างฐานเสียงในกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของรัฐบาล เพราะกรุงเทพมหานครมีกลุ่มชนชั้นกลางอยู่อาศัยมากที่สุด

การสิ้นสุดของรัฐบาลบรรหาร เกิดขึ้นจากการยึดผลประโยชน์ส่วนตนของสมาชิกพรรค และพรรคร่วมรัฐบาลที่คิดว่า พวกเขาเหล่านั้นได้มีส่วนผลักดันให้บรรหารได้เป็นนายกรัฐมนตรี แต่ไม่ได้รับการตอบสนองอย่างคุ้มค่า (นิกร จ่านอง, 2543: 41) ผวนกับปัญหาการบริหารงานโครงการขนาดใหญ่ที่เอื้อให้ผู้มีอำนาจทางการเมืองสามารถควบคุมดูแลประโยชน์ทางธุรกิจให้เอกชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งได้รับสัมปทาน เช่น โครงการโทรศัพท์ 1.9 ล้านหมายเลข โครงการรถไฟฟ้ามหานคร โครงการจัดตั้งสนามบินหนองงูเห่า เป็นต้น ซึ่งในแต่ละโครงการมีมูลค่านับหมื่นล้าน หรือเรียกได้ว่า ทำให้กลุ่มทุนที่ไม่ได้รับผลประโยชน์ต้องการล้มอำนาจการเมืองของรัฐบาล อีกทั้งปัญหาการแต่งตั้งวุฒิสมาชิก การโยกย้ายผู้ว่าราชการจังหวัด การแต่งตั้งตำแหน่งราชการในกระทรวงต่างๆ ทำให้เกิดการขัดขวางการวางฐานราชการของพรรครัฐบาล (พรภิรมณ์ เชียงกูล, 2545: 100) จากเหตุการณ์ดังกล่าว ทำให้บรรหารถูกมองว่าเป็นตัวอย่างของนักการเมืองที่สร้างจุดอ่อนในการบริหารประเทศตลอดระยะเวลา 14 เดือน เพราะการเมืองในยุคก่อนการปฏิรูป เป็นการเมืองที่พรรคขนาดกลางเป็นพรรคที่สามารถกำหนดประเด็นทางการเมืองและต่อรองกับพรรคขนาดใหญ่ได้มากกว่า (พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์, 2559) กล่าวคือ พรรคขนาดกลางสามารถพลิกเกมในการจัดตั้งรัฐบาลได้ โดยใช้เกมการต่อรองตำแหน่งต่างๆ ของพรรค จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ทำให้เกิดการตัดสินใจร่วมรัฐบาลหรือถอนตัวจากรัฐบาลหรือเมื่อมีการอภิปรายไม่ไว้วางใจ (นิกร จ่านอง, 2543: 39) และเหตุการณ์นี้ก็เกิดขึ้นกับบรรหาร การบริหารราชการแผ่นดินในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของเขา ดำเนินไปด้วยความไม่ราบรื่นจนกระทั่งในวันที่ 18-20 กันยายน พ.ศ. 2539 เขาถูกพรรคฝ่ายค้าน นำโดยพรรคประชาธิปัตย์ อภิปรายไม่ไว้วางใจโจมตีว่าการบริหารประเทศไร้ประสิทธิภาพ ไม่เป็นไปตามนโยบายที่แถลงไว้ อีกทั้งถูกพรรคร่วมรัฐบาลชี้ให้ประกาศลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ประกอบกับพรรคร่วมรัฐบาล ได้แก่ พรรคความหวังใหม่ พรรคหน้าไทย และพรรคมวลชน ได้ขอให้เขาลาออกจากตำแหน่งโดยมีการถ่ายทอดสดผ่านโทรทัศน์ทั่วประเทศ จุดเปลี่ยนของการตัดสินใจจากการลาออกเป็นการยุบสภา เกิดขึ้นจากผู้บริหารระดับสูงของพรรคชาติไทยไปร่วมกับพรรคร่วมรัฐบาลเคลื่อนไหวกดดัน การจัดตั้งรัฐบาลผสมเกิดขึ้นจากการไม่มีพรรคใดพรรคหนึ่งมีเสียงข้างมากเพื่อจัดตั้งรัฐบาล

ได้ด้วยตนเอง พรรคการเมืองแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาลต้องนำเอาบุคคลต่างๆ ที่พรรคร่วมรัฐบาลส่งเข้ามารับตำแหน่งต่างๆ ในรัฐบาล ทำให้เกิดการกำหนดนโยบายและการแต่งตั้งบุคลากรที่ผิดพลาด สอดคล้องกับทัศนะของพิชญ์ พงษ์สวัสดิ์ (2559) และระบบรัฐบาลผสมทำให้ฝ่ายบริหารไม่เข้มแข็ง เพราะต้องอาศัยการเจรจา ประนีประนอมประโยชน์ร่วมกัน และมักจะถูกมองว่าเป็นพวกไม่จริงแท้ (inauthentic) ขาดความกล้าหาญและไม่ความเข้าใจแก่นประวัติศาสตร์ทางการเมือง

ท่ามกลางกระแสแรงกดดันที่รัฐบาลกำลังเผชิญ บรรหารได้พยายามทำตามคำมั่นสัญญาที่ให้ไว้กับประชาชนว่าจะแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 211 อย่างเต็มกำลัง ประเด็นดังกล่าวผู้เขียนมองว่า บรรหารได้แสดงความจริงใจมุ่งมั่นในการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 211 แม้ว่าจะเผชิญกับการอภิปรายไม่ไว้วางใจ แต่ก็ได้ผลักดันการปฏิรูปการเมืองด้วยการแก้ไขรัฐธรรมนูญ มาตรา 211 สำเร็จ และประกาศยุบสภาเมื่อปี พ.ศ. 2539 ทำให้รัฐบาลของนายกรัฐมนตรีคนที่ 21 สิ้นสุด โดยมีระยะเวลาในการบริหารประเทศ 1 ปี 2 เดือน

หลังจากการก้าวลงจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี บรรหารยังคงรักษาสามารถรักษาสถานะเสียงในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีอย่างเหนียวแน่น และมีอิทธิพลทางความคิดทางการเมืองกำหนดทิศทางและสนับสนุนบุคคลในตระกูลศิลปอาชาให้สู่การเป็นนักการเมืองอาชีพ เช่น ชุมพล ศิลปอาชา อดีตหัวหน้าพรรคชาติไทยพัฒนา อดีตรองนายกรัฐมนตรี และอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (รัฐบาลนางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร) กัญญา ศิลปอาชา (บุตรสาวบรรหาร) อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แบบบัญชีรายชื่อ พรรคชาติไทย และวรารุณ ศิลปอาชา (บุตรชายบรรหาร) อดีตสมาชิกสภา ผู้แทนราษฎรแบบบัญชีรายชื่อ พรรคชาติไทย

นักการเมืองมีอิทธิพลต่อสังคมไทย กล่าวคือ นักการเมืองเป็นผู้นำทางสังคมสามารถจัดสรรผลประโยชน์สาธารณะในรูปแบบของการกำหนดนโยบายเพื่อการพัฒนาพื้นที่ ซึ่งส่งผลต่อการได้คะแนนนิยม การมีภาพลักษณ์ที่ดี และการได้ฐานเสียง ข้อสังเกตประการหนึ่งของคุณสมบัตินักการเมืองของประเทศไทย คือ นักการเมืองไทยส่วนใหญ่มาจากครอบครัวนักการเมือง และครอบครัวที่มีฐานะ คุณสมบัติดังกล่าวทำให้เกิดการยอมรับ อีกทั้งระบบอุปถัมภ์เป็นระบบที่เกื้อหนุนการทำงานของนักการเมืองในระดับท้องถิ่นและในระดับชาติ (ณัฐพงศ์ บุญเหลือ, 2556: 28-29) สอดคล้องกับทัศนะของเวียงรัฐ เนติโพธิ์ อธิบายว่า บรรหาร ศิลปอาชาเป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน และชาวบ้านได้สร้างอนุสาวรีย์ เพื่อระลึกถึงคุณความดีที่ได้ทำให้จังหวัดสุพรรณบุรี (จักรวาล สำเหล้ง, 2559) อีกทั้งการศึกษาพัฒนาการเมืองไทย เช่น ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ (2549) ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเกอร์ (1997) และ ศิริพร นกสวน สวัสดิ์ (2006) อธิบายสอดคล้องกันเกี่ยวกับอิทธิพลทางการเมืองของเครือข่ายนักการเมืองต่างจังหวัด โดยเฉพาะนักการเมืองที่มีภูมิหลังเป็นนักธุรกิจภูมิภาคที่เริ่มมีการก่อตัวขึ้นมาอย่างชัดเจนโดยเป็นผลมาจากการที่พรรคการเมืองต้องพึ่งพาผลประโยชน์ของผู้นำในพื้นที่ เช่น นักธุรกิจและผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น เพื่อรวบรวมเงินทุน และหาฐานเสียงการได้รับการสนับสนุนจากประชาชนซึ่ง สติธ ธนาธิ

โชต (2556) อธิบายว่า รูปแบบดังกล่าวทำให้เกิดระบบบุญคุณที่สำคัญกว่าบัตรเลือกตั้ง และเป็นปัจจัยสำคัญที่นักการเมืองได้รับการเลือกตั้งสามารถดำรงอำนาจทางการเมือง

ด้วยเหตุดังกล่าว ตระกูลนักการเมือง จึงเป็นปรากฏการณ์ของการผูกขาดอำนาจทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยด้วยการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นในวงศ์ตระกูล (political dynasty) และเป็นปรากฏการณ์ที่กลายเป็นเรื่องปกติในทุกสังคม (Dogan, M, 2003; Asquer, R., & Calderoni, F, 2011) นักการเมืองที่มาจากตระกูลการเมืองจะได้เปรียบในด้านของการได้คะแนนนิยม การมีภาพลักษณ์ที่ดี การมีพรรคในมุมมองของประชาชน ซึ่งข้อได้เปรียบดังกล่าวจะเป็นแรงส่งเสริมให้นักการเมืองจากตระกูลการเมืองประสบความสำเร็จในเส้นทางการเมือง และสามารถส่งต่อความได้เปรียบดังกล่าวไปยังนักการเมืองรุ่นลูกหลานต่อไป (สตีธ ธนาธิโชต, 2556) ในประเด็นความเข้มแข็งของกลุ่มการเมืองจังหวัดสุพรรณบุรี ทิศนะของพัชร โพธสุธ (2554, ในฉันทพงศ์ บุศ เหลือ, 2556) เห็นว่า ในจังหวัดสุพรรณบุรีตระกูลการเมืองมีความชัดเจน และการทำงานทางการเมืองในลักษณะดังกล่าว ทำให้ทราบว่า นักการเมืองในพื้นที่ใดประสบปัญหาอะไร มีจุดอ่อน จุดแข็งอย่างไร และทำให้นักการเมืองจังหวัดสุพรรณบุรีสามารถลงพื้นที่ได้ครบถ้วนและต่อเนื่องมีการประสานการทำงานในลักษณะเดียวกัน ทำให้ลดภาระการทำงานที่ซ้ำซ้อนและสามารถช่วยให้เกิดความร่วมมือ มียุทธศาสตร์เดียวกัน ไม่เกิดการลักลั่น ทำให้งบประมาณที่ได้ และเกิดผลเป็นรูปธรรมมากที่สุด ผลงานที่โดดเด่นดูได้จากการพัฒนาจังหวัดด้านสาธารณสุขเป็นสำคัญและสามารถเปรียบเทียบได้กับจังหวัด

การคงอยู่ของอำนาจทางการเมือง หลังการสิ้นสุดการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี บรรหาร ในฐานะหัวหน้าพรรคชาติไทยยังมีบทบาทสำคัญในการร่วมรัฐบาลอีกหลายสมัย ในการเลือกตั้งใน พ.ศ. 2548 พรรคชาติไทยซึ่งใช้คำหาเสียงว่า "สัจจะนิยม สร้างสังคมให้สมดุล" บรรหารในฐานะหัวหน้าพรรคได้ประกาศไว้ตั้งแต่ต้นแล้วว่า จะไม่ขอร่วมรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ในวิกฤตการณ์การเมืองไทย พ.ศ. 2548–2553 พรรคชาติไทยได้ทำหน้าที่เป็นฝ่ายค้าน คว่าบาตรการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2549 ต่อมาในการเลือกตั้ง พ.ศ. 2550 พรรคชาติไทยก็ไปเข้าร่วมกับพรรคพลังประชาชนจัดตั้งรัฐบาล (สัญลักษณ์ เทียมถนอม, 2547) แต่หลังการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2550 คณะกรรมการการเลือกตั้งพบว่าการทุจริตการเลือกตั้ง โดยมีการให้ใบแดง และพิจารณาเพิกถอนสิทธิเลือกตั้งของมณฑลเพชร สงฆ์ประชา ผู้สมัครรับเลือกตั้งและรองเลขาธิการพรรคชาติไทย กับสุนทร วิลาวลัย ผู้สมัครรับเลือกตั้งและรองหัวหน้าพรรคมัชฌิมาธิปไตย และส่งผลทำให้ยุบพรรคชาติไทย (ราชกิจจานุเบกษา, 2552) บรรหารถูกตัดสิทธิทางการเมืองเป็นระยะเวลาทั้งหมด 5 ปี เนื่องจากการยุบพรรคชาติไทย ซึ่งขณะนั้นบรรหารดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรค หลังจากนั้นมีการการตั้งพรรคใหม่ชื่อ พรรคชาติไทยพัฒนา และ ต่อมาในการเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2562 ตระกูลศิลปอาชายังสามารถสืบทอดอำนาจทางการเมืองได้ พิจารณาได้จากผลการเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2562 ที่พรรคชาติไทยพัฒนานำโดยกัญญา ศิลปอาชา ชนะการเลือกตั้งในจังหวัดสุพรรณบุรี (ไทยพีบีเอส, 2562) ซึ่งแสดงถึงความเชื่อมั่น อำนาจทางการเมืองและความเหนียวแน่น

ของตระกูลทางการเมือง ซึ่งลูกหลานตระกูลศิลปอาชายังสืบสานงานทางการเมืองต่อจากที่บรรพบุรุษได้นายกา เคยทำไว้ จึงเป็นตัวแบบสำคัญของการเป็นนักการเมืองที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาจังหวัดและเป็นตัวอย่างที่ดีของตระกูลการเมืองที่สร้างทายาทนักการเมืองที่มีบทบาทสำคัญในรัฐบาลปัจจุบัน ซึ่งเป็นผลมาจากภาพลักษณ์ของบรรพบุรุษที่ปัจจุบันชื่อเสียงของเขา ยังคงกระจายอยู่ตามสิ่งปลูกสร้างตั้งแต่โรงเรียน โรงพยาบาล และสาธารณูปโภคต่างๆ อยู่ในความทรงจำของชาวจังหวัดสุพรรณบุรี เพราะโดยพื้นฐานทางการเมือง ประชาชนในพื้นที่ต่างก็อยากให้ผู้แทนของตนนำโครงการและแผนพัฒนาต่างๆ โดยนำงบประมาณมาพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรมที่สามารถจับต้องหรือมองเห็นได้หรือได้ใช้ประโยชน์ ความสำคัญในข้อนี้มีผลอย่างยิ่งต่อการรักษาฐานคะแนนเสียง และผลการเลือกตั้ง บรรพบุรุษมีความเข้าใจอย่างถ่องแท้และชัดเจนจึงได้วางแผนและดำเนินการของบประมาณสนับสนุนการพัฒนาจังหวัดสุพรรณบุรีตามที่ได้ สัญญาไว้กับประชาชน

วิถีทางการเมืองของบรรพบุรุษได้เข้าสู่การเมืองโดยการเข้าร่วมพรรคชาติไทยจากการชักชวนของผู้บริหารพรรคมาเป็นนักการเมืองท้องถิ่น และไม่เคยย้ายไปสังกัดพรรคการเมืองอื่นตลอดชีวิตการทำงานทางการเมือง และทุ่มเทความรู้ความสามารถ เพื่อให้พรรคชาติไทยเป็นพรรคการเมืองที่เข้มแข็ง และเมื่อดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคได้ดำเนินกลยุทธ์ศาสตร์ปาล้อมเมืองของพรรคการเมืองรวบรวมนักเลือกตั้งจากส่วนภูมิภาค จนมีกำลังมากพอที่จะยึดกุมอำนาจรัฐในเมืองหลวง เพื่อก้าวจากนักการเมืองท้องถิ่นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในฐานะหัวหน้าพรรคชาติไทยที่เติบโตมาจากส่วนภูมิภาคจนได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

ในขณะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ช่วงพ.ศ. 2538 - 2539 รัฐบาลของบรรพบุรุษได้พยายามปฏิรูปการเมืองด้วยผลักดันให้เกิดการแก้ไขรัฐธรรมนูญ มาตรา 211 ตามที่ได้ให้นโยบายของพรรคชาติไทยที่ได้สัญญากับประชาชนไว้ขณะหาเสียง ซึ่งถือว่าเป็นผลงานสำคัญในการปฏิรูปการเมือง ในขณะที่บรรพบุรุษดำรงตำแหน่งทางการเมืองเป็นช่วงเวลาที่พรรคการเมืองไทยเข้าครอบครองพื้นที่ทางการเมืองในจังหวัดสุพรรณบุรีอย่างเบ็ดเสร็จ โดยเฉพาะการพัฒนากระบวนสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน และยกระดับการเกษตรซึ่งเป็นอาชีพหลักของประชาชนในจังหวัด ทำให้ได้รับยอมรับว่าเป็นจังหวัดที่มีความพร้อมมากในอันดับต้นๆของประเทศ ทำให้เกิดความผูกพันกันระหว่างนักการเมืองและประชาชนในจังหวัด ความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้คนสุพรรณบุรีชื่นชอบในตัวบรรพบุรุษ แต่ในทางกลับกันก็สะท้อนให้เห็นว่า รัฐบาลของ บรรพบุรุษเป็นกลุ่มนักการเมืองชนบท เติบโตใหญ่จากการประกอบธุรกิจในส่วนภูมิภาค จึงขาดฐานเสียงที่มั่นในกรุงเทพฯ มีหน้าซ้ำยังมีได้สานสายสัมพันธ์กับกลุ่มทุนเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มทุนการเงิน ทำให้รัฐบาลมีปัญหาเสถียรภาพทางการเมืองตั้งแต่ต้น เกิดความขัดแย้งระหว่างพรรคร่วมรัฐบาลจนต้องประกาศยุบสภาในที่สุด แต่แม้ในช่วงท้ายของรัฐบาลบรรพบุรุษต้องเผชิญกระแสกดดันของพรรคร่วมรัฐบาลระหว่างการอภิปรายไม่ไว้วางใจ แต่ทว่าบรรพบุรุษยังคงมุ่งมั่นผลักดันเรื่องการแก้ไขรัฐธรรมนูญ มาตรา 211 จนในที่สุดรัฐธรรมนูญ มาตรา 211 ได้ถูกแก้ไข และเป็นที่มาของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ที่ยอมรับกันว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่ดีที่สุด ซึ่งการผลักดันให้เกิดการแก้ไข

รัฐธรรมนูญถือเป็นการปฏิรูปการเมืองการจัดองค์กรทางการเมืองแบบใหม่ ให้มีศักยภาพในการพัฒนาประเทศเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนในระยะยาว

หลังจากสิ้นสุดการดำรงตำแหน่ง บรรหาร ยังสามารถรักษาสถานอำนาจทางการเมืองในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี การผูกขาดทางการเมืองในกลุ่มตระกูลทางการเมือง (Political Dynasty) (Dogan, M , 2003) ทำให้พรรคการเมืองอื่นๆ ไม่สามารถได้รับชัยชนะในการเลือกตั้ง ปราบปรามการที่พบเห็นเป็นเรื่องปกติในทุกสังคม ไม่เว้นแม้แต่ประเทศที่ประชาธิปไตยมีความก้าวหน้า เช่น ตระกูลดับเบิลยู บุช (George W. Bush) และตระกูลเคนเนดี (Kennedy) ในสหรัฐอเมริกา ตระกูลเนห์รู (Nehru) และคานธี (Gandhi) ในอินเดีย ตระกูลราซัค (Razak) ในมาเลเซีย เป็นต้น นักการเมืองที่มีสายสัมพันธ์ในลักษณะตระกูลการเมืองจะอาศัยปัจจัยความได้เปรียบของวงศ์ตระกูล เช่น ความมั่งคั่ง พรสวรรค์ ความนิยมในหมู่ประชาชน หรือภาพลักษณ์เป็นตัวส่งเสริมให้ ตนเองประสบความสำเร็จในเส้นทางการเมือง และสามารถส่งต่อความได้เปรียบดังกล่าวไปยัง นักการเมืองรุ่นลูกรุ่นหลาน ในจังหวัดสุพรรณบุรีประชาชนเชื่อมั่นต่อตระกูลนักการเมืองศิลปอาชาจนเป็นเมืองหลวงของพรรคชาติไทย บรรหารนับว่าเป็นตัวอย่างของการเมืองที่สามารถสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนผู้เลือกผู้แทนราษฎร (ส.ส.) ต่างมีความต้องการในผลประโยชน์ที่ได้รับ ถือเป็นผลประโยชน์ต่างตอบแทนที่ได้รับการยอมรับถึงผลงานการทำงานของนักการเมืองอาวุโสท่านนี้

บทสรุป (Conclusion)

วิถีทางการเมืองและการพัฒนาท้องถิ่นคือการบรรยายและอธิบายถึงเรื่องราวก่อนการดำรงตำแหน่งอันสิ้นสุดตำแหน่ง ของบรรหาร ศิลปอาชา สร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับจังหวัดสุพรรณบุรี อย่างเป็นรูปธรรม เช่น การสร้างหอคอยบรรหาร-แจ่มใส,โรงเรียนบรรหาร-แจ่มใส,วิทยาลัยพลศึกษาจังหวัดสุพรรณ, อาคารโรงพยาบาลบรรหาร-แจ่มใส, พัฒนาบึงฉวากที่อำเภอเดิมบางนางบวชเป็นแหล่งศึกษาพันธุ์ปลาน้ำจืดและเป็นแหล่งท่องเที่ยว รวมสร้างศูนย์ราชการและเส้นทางคมนาคมเส้นทางหลัก สร้างสโมสรฟุตบอลจังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดสุพรรณบุรีได้รับสมญานามว่าเป็นเมืองบรรหารบุรี เป็นต้น เมื่อนำทฤษฎีผู้นำทางการเมืองของ Davis & Scott (1983) ได้อธิบายว่าผู้นำทางการเมืองมีบทบาทแสดงถึงความสัมพันธ์ที่ส่งผลต่อการนำไปสู่วัตถุประสงค์ที่ต้องการจะประกอบด้วยคุณสมบัติพิเศษ 4 ประการ ได้แก่ (1) ความเฉลียวฉลาดรู้เท่าทันต่อเหตุการณ์ มีความริเริ่ม ความสามารถในการประสานงาน (2) วุฒิภาวะทางสังคม มีความอดกลั้นอดทนต่อสภาวะที่กดดัน มีความเชื่อมั่นใจตนเองสูง ไม่มีทัศนเป็นปรปักษ์ต่อสังคม (3) มีความกระตือรือร้น มีความรับผิดชอบ มีความจริงใจเพื่อให้งานบรรลุเป้าหมาย (4) การสร้างความสัมพันธ์เพื่ออาศัยความร่วมมือ จากทฤษฎีข้างต้นเมื่อมองวิถีทางการเมืองและการพัฒนาท้องถิ่นของบรรหาร ศิลปอาชา จะมีความสอดคล้องดังนี้ ประการแรกก็จะพบว่าบรรหารมีความเฉลียวฉลาดจนได้รับฉายาว่าเต็งเสี่ยวหรือมังกรสุพรรณ พัฒนาตนเองทางการเมืองสามารถก้าวขึ้นสู่

ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่ 21 ของไทยได้ ประการที่สอง มีวุฒิภาวะอดทนอดกลั้นต่อการถูกเสียดสีที่มีลักษณะเป็นการประจานเมื่อครั้งถูกอภิปรายไม่ไว้วางใจเมื่อปี 2539 โดยพรรคประชาธิปัตย์ ผู้นำฝ่ายค้านโจมตีวุฒิการศึกษาปริญญาโทว่าลอกวิทยานิพนธ์ และรุกรามไปถึงบรรพบุรุษเรื่องสัญชาติ รวมทั้งการถูกบีบคั้นจากพรรคร่วมรัฐบาลให้ลาออก จะเห็นจากหลังปี 2540 พล.ต.สนั่น เลขาธิการพรรค มาขอร้องให้พรรคชาติไทยเข้าร่วมจัดตั้งรัฐบาลกับพรรคประชาธิปัตย์บรรหารกล่าว ว่า ผมเอาเรื่องส่วนตัวเก็บไว้ก่อน แล้วเอาเรื่องชาติมาเป็นหลัก” (ผู้จัดการออนไลน์, 2551) ประการที่สาม ความกระตือรือร้น ความรับผิดชอบเพื่องานเกิดบรรลุปเป้าหมายจนถูกเรียกว่า “หลงจู้” ประการสำคัญจะเห็นได้จากวิกฤติทางการเมืองหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬปี 35 คือปัญหาการแก้ไขรัฐธรรมนูญบรรหารในฐานะนายกรัฐมนตรีมีส่วนสำคัญในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2534 เพื่อให้สามารถตั้ง ส.ส.ร.จนเป็นผลสำเร็จต่อมาถึงมีการจัดรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 ที่ รวมทั้ง ความริเริ่มในการพัฒนาท้องถิ่นจนถูกกล่าวขานว่ามีความเจริญมากที่สุดจังหวัดหนึ่งจนมีคำกล่าวว่าบรรหารเป็นผู้สร้าง “ลัทธิจังหวัดนิยม” บรรหารได้ปลุกชาวสุพรรณ ให้ภาคภูมิใจในความเป็นคนสุพรรณ พวกเขาไม่ต้องอับอายขายหน้าที่จังหวัดตัวเองล้าหลังอีกต่อไป ความภูมิใจรวมหมู่นี้รองรับสิทธิอำนาจอันชอบธรรมของบรรหารในสุพรรณบุรี” (คมชัดลึก, 2559) ประการที่สี่ การสร้างสายสัมพันธ์และความร่วมมือ เห็นได้จากการเข้าร่วมรัฐบาลแทบทุกสมัยประการสำคัญสามารถสร้างความสัมพันธ์กับคู่แข่งทางการเมืองได้ ไม่ว่าจะเป็นพลตรีสนั่น ขจรประศาสน์ ได้ย้ายเข้ามาร่วมขายคาทางการเมืองกับบรรหาร สมัยรัฐบาลนางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ในทางการเมืองทั้งสองพรรคเป็นคู่แข่งกันมาก แต่บรรหารก็อาสาเป็นผู้ประสานการปฏิรูปประเทศ เศรษฐกิจ และสังคม (คมชัดลึก, 2562)

บทความนี้จึงนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับ วิธีการทางการเมืองและการพัฒนาท้องถิ่นได้สะท้อนตัวตนของบรรหาร ศิลปอาชา ซึ่งมีคตินิยมว่า “สัจจะและกตัญญู” กล่าวคือบรรหารเป็นคนรักษาคำมั่นสัญญาโดยเฉพาะสัจจะทางการเมืองจะเห็นได้จากคำกล่าวว่า และไม่ลืมถิ่นฐานบ้านเกิดชาติกำเนิดของตนเองที่มีเชื้อสายจีน คตินิยมของบรรหาร ศิลปอาชา ได้กลายมาเป็นชื่ออุทยานสุพรรณบุรี หลังจากการถึงแก่อนิจกรรมจึงได้มีการสร้างอนุสรณ์สถานที่มียุบปั้นของบรรหาร ศิลปอาชา หรือ “มังกรสุพรรณ” เป็นสิ่งยืนยันถึงคุณูปการของบรรหาร ศิลปอาชาที่มีต่อสุพรรณบุรีบ้านเกิด

เอกสารอ้างอิง (References)

กนก วงษ์ตระหง่าน. (2543). *การเมืองในระบอบประชาธิปไตยไทย*. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. (2562). รัฐประหารวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2534. สืบค้น 2 มกราคม 2565 , จาก https://www.matichon.co.th/article/news_1379310.

คณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย. (2540). *การปฏิรูปการเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เรือนแก้ว.

- จิตสิริ สัจญาณ. (2540). การแตกแยกของพรรคการเมืองในรัฐบาลผสม : ศึกษาเปรียบเทียบกรณีรัฐบาลผสมของนายชวน หลีกภัย กับรัฐบาลผสมของนายบรรหาร ศิลปอาชา วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. รัฐศาสตร์ (การปกครอง) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สืบค้น 4 มกราคม 2565, จาก <http://www.thaithesis.org/detail.php?id=1082540000009>.
- ณัฐพงศ์ บุญเหลือ. (2556). นักการเมืองถิ่นจังหวัดสุพรรณบุรี. กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยและพัฒนาสถาบันพระปกเกล้า
- วิชญ์ เครื่องาม. (2559). การเมือง MATTCHON ONLINE. สืบค้น 5 มกราคม 2565, จาก https://www.maticchon.co.th/politics/news_115365.
- ไทยพีบีเอส. (2562). "สุพรรณบุรี" แข่งขันดุเดือด 15 พรรคส่งผู้สมัครชิงที่นั่ง ส.ส." สืบค้น 4 กุมภาพันธ์ 2562, จาก https://news.thaipbs.or.th/content/277486?read_meta=%7B%22label%22%3A%22articlepage_number3%22%2C%22group%22%3A%22%22%7D
- ธนาภิต. (2552). ประวัติวิทยากรรัฐมนตรีไทย (ฉบับปรับปรุงแก้ไขและเพิ่มเติม). กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์นการพิมพ์.
- นิกร จานง. (2543). บริหารงานสโตร์บรรหาร. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- ผู้จัดการออนไลน์. (2551). เต็ง” บ่วนสัจจะเกี่ยวก้อย ปชป. - ฉุนสื่อจี้ทูน “หมัก” นั่งนายกฯ. สืบค้น 5 มกราคม 2565, จาก <https://mgronline.com/politics/detail/9510000007126>.
- พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์. (2559). ประชาธิปไตยไขเบอรกับการพัฒนาคุณค่าของประชาธิปไตยในประเทศไทย. วารสารด้านการบริหารรัฐกิจและการเมือง. 8(3), 168-193.
- พัชรารรรถ เจริญพันธุ์. (2558). กระบวนทัศน์การพัฒนาการศึกษาท้องถิ่นของ ๗ พรรค บรรหาร ศิลปอาชานายกรัฐมนตรีคนที่ 21 ของประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์ดุสิตบัณฑิตสาขาวิชาการบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พัชรพงศ์ ศรีพุ่ม และอรรถศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. (2560). การขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของนายบรรหาร ศิลปอาชา. การประชุมนำเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษาครั้งที่ 12. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรังสิต. 1140-1146.
- พรภิรมณ์ เชียงกุล. (2545). รัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา (พ.ศ. 2538-2539) วิเคราะห์ในมิติทางประวัติศาสตร์. วารสารเกษตรศาสตร์ (สังคม). 23, 91-1-3.
- เยาวลักษณ์ ชาวบ้านโพธิ์. (2563). พรรคชาติไทยกับการสร้างอำนาจทางการเมือง. *Journal of MCU Peace Studies*. 8(2), 417-430.
- ศิริพร นกสวน สวัสดิ์. (2006). *Thai Political Parties in the Age of Reform*. นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า.
- สัญลักษณ์ เทียมถนอม. (2547). บรรหาร ศิลปอาชา บนเส้นทางการเมือง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติใหม่.

- สตีล ธนาธิโชต. (2556). ตระกูลการเมือง ในระบอบประชาธิปไตยของไทย. วารสารสถาบันพระปกเกล้า. 11(2), 5-23.
- สมัย ละเลิศ. (2561). ทักษะคิดของชาวจังหวัดสุพรรณบุรีที่มีต่อพรรคชาติไทยพัฒนา: ศึกษาในช่วงเวลาปี พ.ศ.2561. สารนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสื่อสารการเมืองวิทยาลัยสื่อสารการเมือง มหาวิทยาลัยเกริก.
- สุรศักดิ์ สาระจิตร. (2560). เอกภาพทางเชื้อชาติ และแนวทางการสร้างชาติ มาเลเซียของตันกูอัปดุล ราห์มาน ค.ศ. 1951-1957. วารสารประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์. 4 (2), 68-118.
- อนันต์ เหล่าธรรมทัศน์. (2556). สองนคราประชาธิปไตย. พิมพ์ครั้งที่ 9 กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- Davis, G. A., & Scott, J. A (1983). *Training creative thinking*. New York: Holt Rinehart and Winston
- Drubin, J. (1998). *Leadership research finding: practice and skills*. Boston Houghton: Mifflin Company.
- Phongpaichit, P and Baker, C. (1997). *Thai Capital after the 1997 Crisis*. Chiang Mai: Silkworm Books.